ग्रामीण महिलाहरूमा दाइजो प्रथाप्रतिको धारणा : समाजशास्त्रीय अध्ययन

(पुम्दी भुम्दी गा.वि.स.को अध्ययनमा आधारित)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, समाजशास्त्र एवं मानवशास्त्र विभाग

स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

गीता देवी बराल

क्रमाङ्क : ९७/२०६१

रजिष्ट्रेसन नं. : २१४०/२००१

समाजशास्त्र, मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०६६

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय पृथ्वीनारायण क्याम्पसअर्न्तगत समाजशास्त्र विभागका छात्रा गीतादेवी बरालले समाजशास्त्र विषयको दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि अध्ययन गर्नुभएको यस 'ग्रामीण महिलाहरूमा दाइजो प्रथाप्रतिको धारणा' (पुम्दी भुम्दी गा.वि.स.को अध्ययनमा आधारित) शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र भाषिक दृष्टिकोणले समेत सन्तोषजनक रहेको छ ।

मिति : २०६६/०४/१४

....

श्रीधर न्यौपाने

भाषा सम्पादक

कृतज्ञता-ज्ञापन

समाजशास्त्रीय अध्ययन गर्नका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र मानवशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष आठौं पत्रको प्रयोजनको लागि समाजशास्त्र मानवशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरामा 'ग्रामीण महिलाहरूमा दाइजो प्रथाप्रतिको धारणा' शीर्षकको शोध प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

समाजशास्त्र विषयको विद्यार्थी भएको हैसियतले समाजका वास्तविक घटना र समस्यालाई उजागर गर्न पाउँदा मलाई आनन्दको अनुभूति भइरहेको छ । दाइजो प्रथा प्रतिको धारणा बुझ्ने हेतुले गरिएको यो अध्ययन लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट गरिएको अध्ययन हो । अहिलेको सन्दर्भमा समाजमा दाइजो प्रथा एक समस्याको रूपमा रहेको अनुभव गर्दै वास्तविक महिलाहरूको धारणा बुझ्ने र विश्लेषण गर्ने कोशिष गरेकी छु । विगतदेखि नै आर्य विवाहमा दाइजो प्रथा प्रचलनमा रहेको र प्रथा संस्कारका रूपमा प्रकार्यात्मक अन्तरसम्बन्धको कार्य गर्दै आइरहेको र हाल आएर दाइजो प्रथाका स्वरूप, सोचाइ र ढाँचामा परिवर्तन हुँदै आइरहेको छ । यसका साथै महिलाहरूको आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक अवस्थाका बारेमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ । मैले गरेको यस अध्ययनको क्रममा काचो माटोलाई भाँडाको रूप दिन आफ्नो कार्य व्यस्थताका बाबजुद आफ्नो अमूल्य समय खर्च गरेर मलाई हरपल उत्प्रेरणा र मार्गदर्शन गर्नुहुने मेरा शोधनिर्देशक रामचन्द्र बरालज्यू प्रति हृदयदेखि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै अन्य मेरा विभागीय प्राध्यापकहरूले म प्रति देखाएको सहयोगी र सदासहायताको भावनालाई सम्मान गर्दै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अनुसन्धानका क्रममा कार्यक्षेत्रमा मेरो साथ दिनुहुने मेरी हितैषी मित्र शर्मिला आचार्य, तथ्याङ्कको विश्लेषणमा प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने श्री देवबहादुर क्षेत्री, टंकणकार्यमा सघाउने तारानाथ पराजुली र मालिका सुवेदी, द क्रियटिभ कम्प्युटर, बगरप्रति हृदयदेखि नै हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । त्यस्तै यस शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि पुस्तक, पत्रपत्रिका, सन्दर्भग्रन्थ आदि उपलब्ध गराउन सहयोग गर्नुहुने पश्चिमाञ्चल

पुस्तकालय परिवार, सम्पूर्ण उत्तरदाता, सूचनादाता, समूह छलफलमा सहभागी व्यक्तित्व, मेरा परिवारजन र सम्पूर्ण शुभचिन्तक प्रेरणाका स्रोतहरू हुन्, सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिंदै कृतज्ञाता ज्ञापन गर्दछु ।

मिति : २०६६/०३/३१

गीता देवी बराल

रोल नं. : ९७/०६१

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. : २१४०/२००१

विषय सूची

सिफारिस-पत्र

स्वीकृति-पत्र

सिफारिस-पत्र

कृतज्ञता-ज्ञापन

विषय सूची

तालिका सूची

चित्र सूची

		पृष्ठ
अध्याय एक : परिचय		**१-९**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अनुसन्धानका उद्देस्यहरू	५
१.४	अध्ययनको अवधारणात्मक खाका	६
१.५	अध्ययनको औचित्य र महत्त्व	७
१.६	अध्ययनको सीमा	८
१.७	संगठनात्मक ढाँचा	८
अध्याय दुई : साहित्यिक पुनरावलोकन		**१०-४०**
२.१	सैद्धान्तिक समीक्षा	१०
२.२	पूर्वसाहित्य समीक्षा	३०
अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि		**४१-४५**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	४१
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	४२
३.३	समग्र र नमूना छनौट	४२

३.४	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोतहरू	४३
३.५	तथ्याङ्क संकलन विधि	४३
	३.५.१ प्रश्नावली अनुसूची	४३
	३.५.२ समूह छलफल	४४
	३.५.३ अवलोकन	४४
३.६	तथ्याङ्कको विश्लेषण एवं प्रस्तुतीकरण	४४
३.७	पूर्व परीक्षण	४५
अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक अवस्था		**४६-५८**
४.१	अध्ययन केन्द्रित पुम्दी भुम्दी गाउँको परिचय	४६
४.२	प्रतिनिधिमूलक उत्तरदाताहरूको शैक्षिक तथा उमेरको वितरण	४८
४.३	परिवारको संरचना	५०
४.४	उत्तरदाताको पेसा र वैवाहिक स्थिति	५३
४.५	उत्तरदाताको वैवाहिक उमेर	५५
४.६	उत्तरदाताको विवाहको समयमा शिक्षाको स्तर	५७
अध्याय पाँच :दाइजो प्रथा र महिलाहरूको अवस्था विश्लेषण		**५९-७६**
५.१	उत्तरदाताहरूको विवाहको प्रकार	५९
५.२	छोरीलाई दाइजो र अंशसम्बन्धी धारणा	६२
५.३	दाइजोका आधारमा वैवाहिक अभ्यास	६५
५.४	दाइजो र परिवारको सम्बन्ध	६७
५.५	दाइजोप्रति परिवारका सदस्यको चासो	६८
५.६	दाइजो र महिलाको अवस्था	७०
५.७	महिलाको अवस्थामा दाइजोको भूमिकासम्बन्धी धारणा	७४
५.८	दाइजो र समाजका घटनासम्बन्धी धारणा	७५
अध्याय छ : दाइजो प्रथाप्रतिको धारणागत परिवर्तन विश्लेषण		**७७-८९**
६.१	उत्तरदाताको वैवाहिक प्रकृति र धारणा	७७

६.२ उत्तरदाताको दाइजोसम्बन्धी धारणा ७९
६.३ उत्तरदाताको दाइजो प्रथाप्रतिको नकारात्मक धारणा ८१
६.४ दाइजो प्रथाप्रति परिवर्तनसम्बन्धी धारणा ८२
६.५ विवाहमा दाइजो लिने वा दिने धारणा ८३
६.६ दाइजो प्रथा सम्बन्धमा सुधारात्मक धारणा ८४
६.७ दाइजो प्रथा सुधारमा भूमिका ८५
६.८ दाइजो प्रथालाई प्रश्रय दिने वर्गसम्बन्धी धारणा ८७
६.९ छोरीलाई दाइजो दिनुर्पछ वा दिनुपर्दैन भन्ने धारणात्मक विवरण ८८

अध्याय सात : अध्ययनको सार र निष्कर्ष ९०-९७
७.१ अध्ययनको सार ९०
७.२ अध्ययनको मुख्य निष्कर्ष ९२
७.३ अध्ययनको निष्कर्ष ९४

सन्दर्भ सूची
परिशिष्ट

तालिका सूची

तालिका		पृष्ठ
४.१	उत्तरदाता महिलाको उमेरगत आधारमा शैक्षिक स्तर	४९
४.२	उत्तरदाताको पारिवारिक संरचना	५१
४.३	उत्तरदाताको पारिवारिक आकारको आधारमा वर्गीकरण	५२
४.४	उत्तरदताको पसा र वैवाहिक स्थितिको संरचना	५४
४.५	उत्तरदाताको वैवाहिक उमेरको अवस्था	५६
४.६	महिलाहरूको विवाहको समयमा शैक्षिक स्तरको अवस्था	५७
५.१	उत्तरदाताहरूको विवाहको प्रकार	५९
५.२	करकापले विवाह गर्न पुगेका उत्तरदाताको धारणा	६१
५.३	छोरीलाई दाइजो र अंश सम्बन्धी धारणाको वर्गीकरण	६३
५.४	महिलाहरूको विवाहको प्रकार र दाइजोको विवरण	६५
५.५	दाइजो र परिवारको सम्बन्ध	६८
५.६	दाइजोप्रति परिवारका सदस्यहरूले देखाएको चासो	६९
५.७	दाइजो र महिलाहरूको अवस्थाबारे धारणागत विवरण	७२
६.१	उत्तरदाताको वैवाहिक प्रकृतिसम्बन्धी धारणा	७८
६.२	उत्तरदाताको शिक्षा र दाइजोप्रति धारणाको अवस्था	८०
६.३	दाइजो लिने र दिने धारणात्मक अवस्था	८४
६.४	दाइजो प्रथा सुधारमा विभिन्न पक्षको भूमिकासम्बन्धी धारणा	८६
६.५	दाइजो प्रथालाई प्रश्रय दिने वर्गसम्बन्धी धारणा	८७

चित्र सूची

चित्र		पृष्ठ
४.१	उत्तरदाता महिलाको उमेरगत आधारमा शैक्षिक स्तरको वितरण	५०
४.२	उत्तरदाताको पारिवारिक संरचनाको अवस्था	५१
४.३	परिवारको आकारको आधारमा बनावट	५३
४.४	उत्तरदाताको पेसा र वैवाहिक स्थितिको वितरण	५४
४.५	उत्तरदाताको विवाहको उमेरगत अवस्था	५६
४.६	प्रतिनिधि महिलाहरूको वैवाहिक समयमा शैक्षिक स्तरको अवस्था	५८
५.१	उत्तरदाताहरूको वैवाहिक प्रकृतिको अवस्था	६०
५.२	विवाह मन्जुरीमा उत्तरदाताको धारणा	६१
५.३	महिलाहरूको व्यक्तिगत सम्पत्तिमा पहुँचको अवस्था	६४
५.४	दाइजोका आधारमा वैवाहिक अभ्यासको अवस्था	६६
५.५	विवाहमा दाइजो माग भएको र नभएको अवस्था	६७
५.६	दाइजोप्रति परिवारका सदस्यहरूको चासोको अवस्था	७०
५.७	दाइजो ल्याउने र दाइजो नल्याउने वा कम ल्याउने महिलाहरूको धारणात्मक अवस्था	७३
५.८	महिलाको अवस्थामा दाइजोको भूमिका	७४
६.१	उत्तरदाताको वैवाहिक प्रकृतिको अवस्था	७८
६.२	खर्चिलो विवाहप्रति उत्तरदाताको धारणा	७९
६.३	उत्तरदाताको दाइजोप्रति धारणात्मक अवस्था	८१
६.४	दाइजो प्रथामा परिवर्तनको धारणात्मक अवस्था	८२
६.५	दाइजो प्राथामा सुधारसम्बन्धी धारणात्मक अवस्था	८५
६.६	दाइजो प्रथा सुधारमा विभिन्न पक्षको भूमिका	८६
६.७	दाइजो प्रथालाई प्रश्रय दिने वर्गसम्बन्धी धारणात्मक अवस्था	८८
६.८	छोरीलाई दाइजो दिनुपर्छ वा दिनुपर्दैन भन्ने धारणात्मक अवस्था	८९